

سوگواری به رسم قدما

گروه تئاتر

گزارش

تعزیه در کلام

تعزیه به معنای متعارف، نمایشی است که در آن واقعه کربلا به دست افرادی که هر یک نقشی از شخصیت‌های اصلی را بر دوش دارند، نشان داده می‌شود. این نمایش نوعی نمایش مذهبی و سنتی ایرانی-شيعی و بیشتر درباره کشته شدن حسین بن علی (ع) و مصایب اهل بیت (ع) است. هنر تعزیه از یک سو به بالندگی تئاتر در ایران کمک کرده و از سوی دیگر، نشانی هنری از مذهب شیعه است. از مکان‌های مطرح در زمینه اجرای تعزیه در ایران می‌توان استان‌های اردبیل (شهر لاهرود) سمنان (شاهرود)، اصفهان، مرکزی، قم، تهران، مازندران، قزوین، البرز، کرمان، یزد، همدان، خوزستان، فارس، زنجان، بوشهر و خراسان رضوی را نام برد. از تعزیه‌خوان‌های معروف ایران مرحوم رضا مشایخی و رسی، مرحوم حاج میرزا حسین معینی، مرحوم میرزا حسین طاهری، حاج حسن نرگس خوانی، علاالدین قاسمی، عباس جواهری، حاج اسماعیل معینی، اسماعیل محمدی، مظفر قربان‌نژاد را می‌توان نام برد.

تاریخ پیدایش تعزیه

تاریخ پیدایش تعزیه به صورت دقیق پیدا نیست. برخی باور به ایرانی بودن این نمایش آیینی، پاگیری آن را به ایران پیش از اسلام به پیشینه سه‌هزار ساله سوگ سیاوش پهلوان داستان‌های ملی ایران نسبت داده و این آیین را مابه و زمینه‌ساز شکل‌گیری آن دانسته‌اند. برخی پژوهشگران نیز پیشینه آن را به آیین‌هایی چون مصایب میترا و یادگار زریران بازمی‌گردانند و برخی پیدایش آن را متأثر از عناصر اساطیری میان‌رودان، آناتولی و مصر و کسانی نیز مصایب مسیح و دیگر افسانه‌های تاریخی در فرهنگ‌های هند و اروپایی و سامی را در پیدایش آن کارساز دانسته‌اند؛ ولی به گمان بسیار، تعزیه، جدا از شباهت‌های آیینی گذشته، شکلی تکامل یافته‌تر و پیچیده‌تر سوگواری‌های ساده شیعیان سده‌های نخستین برای شهدای کربلاست. برخی دیگر با استناد به گزارش‌هایی، پیدایش تعزیه را مشخصاً از ایران پس از اسلام و مستقیماً از ماجرای کربلا و کشته شدن حسین و یارانش می‌دانند. در دوره اخیر سوگواری برای شهیدان کربلا از سوی دوستداران اهل بیت (ع) در آشکار و نهان در عراق، ایران و برخی از مناطق شیعه‌نشین دیگر انجام می‌گرفت؛ چنان‌که ابوحنیفه دینوری، ادیب، دانشمند و تاریخ‌نگار عرب، در کتاب خود از سوگواری برای خاندان علی (ع) به روزگار امویان خبر می‌دهد.

دوران شکوفایی

اگر تعزیه را به معنای عزاداری و سوگواری و نه به معنای شبیه‌خوانی امروز گمان کنیم، نخستین سوگواری پس از پیشامد عاشورا از سوی گواهان عینی واقعه کربلا بوده که در سنتین کودکی و نوجوانی پس از عاشورا به اسارت رفتند؛ در واقع از هنگامی که قافله اسرا به طرف شام حرکت کردند. برخی شبیه‌خوانی و برپایی تعزیه را جهت تماشای عینی واقعه کربلا به یزید نسبت داده‌اند که گویا از عاملین واقعه کربلا خواسته بود تا اعمالی را که مرتکب شده‌اند نمایش دهند و برخی به صفویه، دیلمیان و قاجاریه. اما شکل رسمی و آشکار این سوگواری، به روایت ابن‌کثیر، برای نخستین بار در زمان حکمرانی دودمان ایرانی شیعه‌مذهب آل بویه صورت گرفت. این سوگواری به گونه‌ای بود که معزالدوله احمد بن بویه در دهم محرم سال ۳۵۲ هجری قمری در بغداد به مردم دستور داد که برای سوگواری، دکان‌هایشان را بسته و بازارها را تعطیل کرده، نوحه بخوانند و جامه‌های خشن و سیاه بپوشند. از این دوره دسته‌های عزاداری و نوحه‌خوانی رایج شده و پایه‌های نمایش شبیه‌گردانی ایران گذاشته شد. در دوران حکومت سلطان محمد خدابنده، شیعیان حداکثر استفاده را در انجام مراسم سوگواری و بزرگداشت خاندان حضرت محمد (ص) می‌کردند اما سوگواری‌ها در این فاصله تاریخی سبک مشخصی نداشت. به تدریج و به مرور زمان، عزاداری‌ها برای حسین بن علی (ع) شکل و شیوه مشخصی پیدا کرد. تعزیه بیشترین رواج خود را با حمایت دولت و حکومت صفویان پیدا کرد. در دوره شکوفایی تعزیه، با رواج تشیع و دلایلی مانند روضه‌خوانی و حمله‌خوانی تعزیه از حمایت بیشتری برخوردار شد.

اوج هنر تعزیه‌خوانی

تعزیه اما در دوره ناصرالدین شاه به اوج خود رسید و بسیاری این دوره را عصر طلایی تعزیه نامیده‌اند. تعزیه که پیش از آن در حیاط کاروانسراها، بازارها و گاهی منازل شخصی اجرا می‌شد، اینک در اماکن باز یا سر بسته تکایا و حسینیه‌ها به اجرا درمی‌آمد. معروف‌ترین و مجلل‌ترین این تکایا، تکیه‌دولت بود که در همین دوره به دستور ناصرالدین شاه و مباشرت دوستعلی خان معیرالممالک در سال ۱۳۰۴ هجری قمری ساخته شد. تکیه‌دولت در زمان ناصرالدین شاه به تقلید از تماشاخانه اپراهای انگلستان ساخته شد که ابتدا به منظور یک سالن تئاتر ساخته شد اما با مخالفت‌هایی که بود به تکیه تبدیل شد. از دیگر تکیه‌های معروف آن زمان تکیه معاون‌الملک در کرمانشاه بود. در آغاز سلطنت ناصرالدین شاه، تعزیه در سیصد مکان مشخص برپا می‌شد. تعزیه تا زمان مشروطیت در اوج ماند.

جان دوباره

در سال‌های آغاز دیکتاتوری رضاشاه، یعنی پس از ۱۳۰۴ هجری شمسی، اجرای تعزیه و روضه‌خوانی رفته‌رفته ممنوع اعلام شد و با تخریب تکیه‌دولت به دستور رضاخان، تعزیه پا به دوران افول خود گذاشت. هر چند پس از شهریور ۱۳۲۰ دیگر بار سر برآورد، اما در برابر سرگرمی‌هایی همچون سینما و تئاتر، نتوانست موقعیت و عظمت پیشین خود را باز یابد. شهر نطنز دارای چهار تکیه تعزیه است که در اوایل دوران قاجاریه به سبک تکیه دولت تهران احداث شده و هر ساله محرم مراسم تعزیه در آن برپا می‌شود.

